

ARAPÇA'DAN TÜRKÇELEŞMİŞ KELİMELER SÖZLÜĞÜ*

The Words of the Dictionary Which Adopted Into Turkish From Arabic

Dr. Muzaffer ÖZLİ
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
mozli@firat.edu.tr

Özet: Hamza Ermiş tarafında 2008 yılında neşredilen “Arapça’dan Türkçeleşmiş Kelimeler Sözlüğü” tanıtımı ve sözlüğün özelliklerini içermektedir. Özellikle İslam dininin gelişinden sonra Türklerin İslamiyete girişleri ve Osmanlıca da Arapça kelimelerin fazlalık göstermesinden dolayı Türkçeleşmiş Arapça kelime çoğalmıştır. Arapçadan Türkçeye geçmiş ve zamanla Türkçeye mal edilmiş bu kelimelerin insanların daha iyi kavrayabilmesi için yazarımız tarafından böyle değerli bir çalışma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arabça, Kelimeler, Sözlük, Türkçe, Dil

Abstract: The book published in 2008 by Hamza Ermiş called “the words of the dictionary which adopted into Turkish from Arabic” includes the special feature and presentation of the it. Especially after the turks accepted the islamic religion, Turkish borrowed lots of Arabic words. This study has been realized by our author to understand and comprehend the borrowed words from Arabic into Turkish

Key Words: Arabic language, words, dictionary, Turkish language, Language.

* Hamza ERMİŞ, Arapça’dan Türkçeleşmiş Kelimeler Sözlüğü, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008.

Diller milletlerin aziz ve kıymetli servetlerinden biridir. Yeryüzünde diller kadar, millet fertlerini birbirine bağlayan, onlara birbirini sevip anlamakta, hele hele sevgilerini dile getirmekte yardımcı olan kuvvetlerden biridir. Dil, bir milletin fertlerini birbirine bağlayan önemli bir bağıdır. Sadece hâlihazırda yaşamakta olan fertlerin arasında değil; mazi ve istikbaldeki fertlerin arasında da bir rabıta olur. Duygu ve düşünceler bir kalıba bürünür, dille aktarılır. Bilgi ve hikmet, dil vasıtasıyla kalp ve beyinlere intikal ederek mekânını genişletir. Bir binanın tuğlaları gibi birbirine kenetlenmiş huzur toplumu; dil vasıtası ile verilen sevgi ve iyi niyet, bilgi ve hikmet yüklü mesajlarla gerçekleşir. Dil sarayının yapı taşları hiç şüphesiz kelimelerdir.

Bilindiği gibi Türkçe, dünya üzerinde konuşulan en eski dillerden biri olarak arasında yerini almaktadır. M. Ö. III. yüzyıldan beri Kuzey Asya ve Doğu Avrupa zaman zaman hükümleri altına aldıkları bilinen Hunların dili (Türkçe) bugünkü Türk dil ailesinin, dolayısıyla Türkçe'nin anası olması gerekir. Şu var ki, o anadilden bize sadece beş on kelime yadigâr kalmıştır.¹ Çünkü Türkçe, daha Asya topraklarında iken, Çin, Kore, Hind, İran, Moğol, İslav ve Yunan dilleriyle kelime alışverişi yapmıştı.² Bu durum da gösteriyor ki, Türkçe'nin doğuşunda, karakterinde, an'anesinde ve dehasında başka dillerden derlenmiş kelimeleri millileştirme hayatiyeti ve kudreti vardır.³

Milletlerin olduğu gibi, kelimelerin de tarihi vardır. Bir milletin ataları, asırlarca o kelimelerle duymuş, onlarla düşünmüş; birbirlerini ve evlâtlarını o kelimelerle sevmiş; ilim ve hikmeti o kelimelerle nakletmiştir. Bu kelimeleri tamamıyla millî bir sanatla işleyip güzelleştirmiş ve kendi millî musikisiyle seslendirmiştir. Böyle, bir tarih boyunca işlene yontula güzelleşmiş; halk şiirine, aile harîmine, millî vicdana yerleşmiş kelimeleri sevmemiz, anlamamız ve korumamız tabîdir. Şüphesiz dillerin bir ses güzelliği ile dalgalanıp bir duyurma, anlatma ve inandırma gücüne ulaşmaları, bir musiki kudreti kazanmaları; kelimelerin birer nağme güzelliği alması, kısa zamanda olmamıştır. Diller, bir tarih boyunca yalnız kelime sayısı bakımından değil, ses güzelliği bakımından da işlenmiştir. Bu sebeplerdir ki kelimeler, asırlar içinde ataların işledikleri birer söz mücevherleridir.

Dillerin musikileşmesi tarihinde, dillerin birbirlerinden ayrı fonetik sistemlerle gelişmesinde, vatan topraklarından yükselen sihirli seslerin; iklim ve coğrafya hususiyetlerinin de büyük tesiri vardır. Nitekim Türk musikisi gibi, Türk dilinin de müzikal tekâmülünde Türk vatanlarının büyük tesiri olmuştur. Çünkü Türkçe, yalnız bir vatanda değil, tarih boyunca, nice müstakil ve muhteşem devletler kurduğu çeşitli vatanlarda işlenmiştir. Türkiye Türkçe'sinin de güzelliğinde en büyük coğrafî tesirlerden biri 900

¹ Banguoğlu, Tahsin, *Türkçe'nin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 2004 s. 13.

² Banarlı, Nihad Sami, *Türkçe'nin Sırları*, Kubbealtı neşriyatı, ys. Ts., s. 15.

³ Banarlı, a.g.e., s. 26.

yıla varan zaman diliminden Anadolu ve Balkanlar Türkiye'sinin etkisi olduğu söylenebilir. Türkçe, tıpkı Türk milleti gibi, tarihin son dokuz asrında, dünyanın üç kıtası üzerinde lisanî bir imparatorluk kurmuş ve bir imparatorluk dili hâlinde işlenmiştir. Bu bakımdan dilimiz hüküm sürdüğü toprakların neresinde güzel bir ses bulmuşsa, onu, kendi bünyesine almakta büyük kabiliyet göstermiştir.

İslâm medeniyeti asırlarında Türkler, dünyanın üç kıtasına hâkim millet olarak bayrakları altında tuttıkları ülkelerden vergi alır, mahsul toplar gibi, kelime de toplamışlardır. Böylece bütün o ülkelere yalnız kılıç kuvvetiyle girmekle kalmamış kültür etkileşiminde de bulunmuşlardır. Bu yerlerden derlenen ve asırlarca Türk zevkiyle işlenip Türkçeleştirilen kelimeler, bizim zafer ve şeref asırlarımızın canlı miraslarıdır. Bu kelimeler, atalarımız tarafından fethedilmiş, vatan yapılmış topraklar gibidir. Bu tarihin çocuğu ve mazideki zafer ve şeref asırlarının bugünkü evlâdı olan bizler, atalarımızın miras bıraktığı her güzel şeyi seveceğiz. Bizi yıkmak için önce onu yıkmanın lüzumuna inanan düşmanlara yardımcı olamayız. Bu dili seveceğiz. Her hâliyle sevip koruyacağız. Bu kutlu sevgiyi Türkçe'nin bir başka aşığı Hâlid Ziya Uşaklıgil şu ifadeleriyle dile getirmektedir: “Ben Türkçe'nin ezeli bir âşığıyım. ...Ben Türkçe'yi, muhtelif devirlerde, muhtelif elbiselerle, muhtelif şekillerde gördüm ve sevgilimi o libaslar altında, kendi cevherinde sevdim.”⁴

Nasıl ki vatan toprağı verilemezse, asırlarca Türk'ün olmuş, Türk sesi ve sanatıyla işlenmiş; ev, aile, köy Türkçe'sine, aşk ve iman Türkçe'sine girmiş; Türk'ün heyecanına işlenip vicdanına yerleşmiş kelimeler de verilemez!... Bunlar bizim zafer ve şeref hatıralarımızdır. Bizindirler ve bizim kalacaklardır.⁵ Böyle kelimeler inciler gibi zamanla ve sabırla işlenmiştir. Bu hâlis incileri encik boncukla değiştirmek, en azından incideki kıymeti takdir edememektir.

Tarihi içinde, hüküm sürdüğü topraklarda bulduğu güzel sesleri kendi bünyesine almakta büyük kabiliyet göstermiş olan dilimizde, başka dillerden girmiş, fakat bu dili konuşan insanların kendi zevk ve söyleyişine göre Türkiye Türkçe'sinin kendi güzel sesine bürünmüş binlerce kelime mevcuttur. Türkçe sözlük (2005)'teki sözlerin kökenlerine ait sayısal döküme göre Türkçe'de kelimesi bulunan diller şunlardır:

Arapça: 6463, Fransızca: 4974, Farsça: 1374, İtalyanca: 632, İngilizce: 538, Yunanca: 399, Lâtinçe: 147, Almanca: 85, Rusça: 40, İspanyolca: 36, Slavca: 24, Ermenice: 23, Macarca: 19, Rumca: 14, Moğolca: 13, İbranice: 9, Bulgarca: 8, Japonca: 7, Portekizce: 4, Fince: 2, Norveççe: 2, Arnavutça: 1, Korece: 1. Bu dillerde Türkçe'ye toplam: 14.815 kelime geçmiştir.

⁴ Banarlı, *a.g.e.*, s. 16.

⁵ Banarlı, *a.g.e.*, s. 34-35.

“Dilimizde başka dillerden çok sayıda kelimenin bulunması, dilimizin millî oluşuna zarar vermez mi?” sorusunu, Nihad Sami Banarlı şu izahatıyla cevaplandırmaktadır: “Dillerin kelimeleri değil, sesleri millîdir; her dilin kendi iç ve dış musikisi millîdir. Hiçbir medeniyet dilinin bütün kelimeleri millî olamaz, fakat sesi mutlaka millî olur. Bir de, kelimelerin yanyana gelmesinden doğan söz istifi, bu yanyana gelişlerin meydana getirdiği ifade âbidesi olan mimarisi millîdir. Kısaca cümle yapısı millîdir.”⁶

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkçe'nin, en çok kelime aldığı dil, kendisi gibi bir imparatorluk dili olan Arapça'dır. Türkçeleşmiş bu kelimelerin köken bilgisine, büyük Türkçe sözlüklerde işaret edilmektedir. Ancak Arapça'dan dilimize girerek Türkçeleşmiş kelimelerin hepsini, Türkçe'de kazandığı bütün anlamları ve Arapça'daki kök bilgileriyle birlikte içinde bulunduran müstakil bir çalışma tespit edemedik. Rabiha Çelebi hocamız tarafından “Türkçe'ye Giren Arapça Kelimeler Sözlüğü” adıyla kıymetli bir çalışma yapılmıştır. Takdire şayan bir emek ve gayretin eseri olan sözkonusu çalışmada kelimelerin Arapça köken bilgisi, Türkçe'de kazandığı anlamları ve Türkçe ve Farsça eklerle oluşan yeni söz varlıklarının bulunmaması, konunun daha da zenginleştirilerek işlenmesi arzusuyla bizi bu çalışmaya sevk etmiştir. Çalışmamızda TDK sözlüğü esas ve sınırlandırıcı olarak alınmakla birlikte, belirttiğimiz diğer kaynaklardan da istifade edilerek lüzumlu görülen ilâvelerde bulunulmuştur.

Bu çalışmada, dilimizde hatırı sayılır miktarda mevcut olan Arapça'dan Türkçeleşmiş kelimeleri müstakil bir eserde toplayarak hepsini bir arada, bir bütünlük içinde görme fırsatı sağlamıştır. Türkçe kelime kalıplarından Arapça köke ulaşma ve Arapça kelime köklerinden Türkçe kelime kalıplarına varma imkânı sunduğu için her iki dil için de mühim addedilebilecek bir çalışma olmasını ümit ediyoruz.

Başka dillerden derlenmiş kelimeleri millîleştirme hayatîyeti ve kudreti mevcut olan Türkçe'nin bu özelliği, bu eserle açıkça ortaya çıkmıştır. Asırlarca, dünya sathında konuşulmuş Türkçe'nin, yalnız bir vatanda değil, birçok vatanlarda işlenip güzelleşmiştir. Bu güzelleşme sadece ses ve musiki ile sınırlı kalmamış kelimelere anlam kazandırmada da kendini göstermiştir. Hazırladığımız bu eser, kelimelerin kazandığı bu ses ve anlam güzelliklerini, bir arada ve bir bütün olarak görmeyi mümkün kılmaktadır.

Bu çalışmamız net bir şekilde göstermiştir ki, anadili Türkçe olan insanlar, çok sayıda Arapça kelimeyi dil hazinelerinde bulundurmaktadırlar. Bu durumun farkında ve bilincinde olmak, anadili Türkçe olan insanların Arapça öğrenmesinde cesaret verici ve başarıyı artırıcı bir unsur olarak kullanılabilir, potansiyel bir güç olarak değerlendirilebilir. Dilimizde bulunan bu malzeme, kalıplarına göre tasnif edilerek, Arapça öğrenen yabancılar için büyük bir önem taşıyan sarf öğretiminde kullanılabilir. Aynı durum Türkçe öğrenmek isteyen Arapça anadilliler için de geçerlidir. Onlar

⁶ Banarlı, *a.g.e.*, s. 26.

da; bazı ses, yapı ve mana değişimine uğramış olsa da, pek çok bildikleri kökten türemiş kelime kalıplarını Türkçe’de bulacaklardır. Dolayısıyla onlar için de Türkçe öğrenmek, başka bir yabancı dili öğrenmekten daha kolay olacaktır.

SÖZLÜĞÜN BAZI ÖZELLİKLERİ:

1. Sözlüğün madde başı anlayışına göre hazırlandığı görülmektedir. Söz gelişi, acele, bahis, cebrî, ısrar, kadim, mahcup, mahpus, mektup, memnun, memur, ...vb. herhangi bir ek almaksızın Türkçe sözlüklerde “sözlük birimi” (leksik birim) olarak yer alan sözler madde başı yapılmıştır:

Bunlara ek olarak bitişik yazılan bahsetmek, sabretmek, affetmek, ahdetmek, ..vb. gibi birleşik fiiller de madde başı yapılmıştır.

Madde içinde ise etmek, eylemek, olmak, kılmak, yapmak vb. yardımcı fiillerle oluşturulup ayrı yazılan birleşik fiiller, birleşik isimler; deyimler; atasözleri; gibi, ile, kadar vb. sözlerle oluşan kalıplaşmış biçimler; Arapça, Farsça ve Türkçe eklerle oluşmuş yeni kelimeler alfabetik olarak yer almıştır: hizmet etmek, izzetüikbal; cihetiyle, dakikasında, miskalle, haberdar , mahpushane, aceleci, küresel vb.

Farsça ve Türkçe eklerle oluşan yeni kelimelerde, ön ekle oluşmuş kelimeler madde başı yapılmıştır: pekala, nasıl, nahak, namüsaıt, bertaraf, şaheser, namahrem, şehremini derhal, pürdikkat...vb.

Bazı kelimelerde ek, kelime sonuna geldiği hâlde, ekten önceki hâliyle Türkçe’de kullanılmama, ses değişimine uğrama, ekle birlikte önemli bir anlama sahip olma gibi özelliklerinden dolayı madde başı yapılmıştır: belki, imrahor, ehli dil, harcırah, darphane, Müslüman...vb.

Madde içinde gösterilen, Arapça, Türkçe ve Farsça ilâvelerle oluşan yeni kelimelerde madde başındaki Arapça asıl kelimenin özgün yazımı belli olduğu için üç nokta (...) ile gösterildikten sonra + işaretinden sonra ek gösterilmiştir: hapis, hapishane: is. (hapisha:ne) ...+ Fa. hâne; haram, haramzade: is. (haramza:de) ...+ Fa. -zâde,...vb. gibi. Bunlara ilâveten, hamilikart: is. (ha:milikart) ...+ Fa. -i + Fr. Carte; ihsanihümayun is., esk. (ihsa:nihüma:yun) ...+ Fa. -ı humâyûn gibi kelimelerde Farsça -i eki gösterilmiştir. Ancak aynı kurala göre yapılmış pek çok tamlamada bulunan Farsça -ı, -i eklerinin belirtilmediği görülmektedir.

2. Madde başında her sözün gramerdeki yeri ve fiillerin hangi tür ek ve edatlarla kullanıldığı kısaltmalarla gösterilmiştir: is., sf., ed., zf., bğ.; (-i, -e, -den d. ek.le kul. f.), (ile ed.la kul. f.), (n. alm. f.) vb.

3. Tek kelimedenden veya bitişik sözlerden oluşan kelimelerde uzun heceler iki nokta (:) ile, belirtilmesi gereken vurgular vurgu işareti (') ile gösterilmiştir: abat, -dı sf. (a:ba:t), bariz is. (ba:riz), bazı sf. (ba:zı), delâlet is. (delâ:let), fakirhane is. (fâkirha:ne), halazade is. (halaza:de), hudayinabit

sf. (huda:yina:bit); acaba zf. (a'caba), edepsizce zf. (edepsi'zce), tedricen zf. (tedri: 'cen).

Türkçe'deki Arapça kökenli söz varlıklarının aslen uzun olan kapalı hecelerinin kısa söylenmesi eğilimi yaygınlaşmıştır. Söz gelişi, haya:t değil hayat; kara:r değil karar, zama:n değil zaman, ru:h değil ruh, saba:h değil sabah. Ancak bu yapıdaki kelimelerin çoğu, ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında aslen uzun olan son heceleri özgün söylenişine dönüşür: hayati (haya:tı), kararı (kara:rı), ruhu (ru:hu), zamanı (zama:nı), sabahı (saba:hı) gibi. Sözlükte, hecenin açılması durumunda ortaya çıkan bu özellik şu şekilde gösterilmiştir: hayat is. (-ya:tı), karar is. (-ra:rı), ruh is. (ru:hu), zaman is.(-ma:nı) vb.

Türkçe'de k, l gibi hem kalın hem de ince okunma özelliğine sahip bazı seslerin söylenişinde sık sık yanlışlığa düşüldüğü bir gerçektir. Sözlükte bu tür yanlışlıkları ortadan kaldırmak amacıyla kalın veya ince okunuş, madde başında parentez içinde belirtilmiştir: katil is. (ka:til, k kalın okunur), sulh is. (l ince okunur), tazyik is. (k kalın okunur), zevk is. (k kalın okunur) vb.

4. Sözlük'te madde başı sözlerin kelime kökü bilgisini gösterme konusuna ehemmiyet verilmiştir. Kelimenin Arapça bir sözlükte bulunmasını kolaylaştırmak amacıyla Arapça'daki kök harfleri parentez içinde gösterilmiş, sözlerin özgün yazımı, uluslararası bilim çevrelerinde benimsenmiş bulunan çevri yazı alfabesine göre verilmiştir: Acele .Ar. (ج ع ل) acele, ahize ... Ar. (أ خ ذ) âhiže, ihtiras ... Ar. (ح ر ص) ihtirâs, mahsul ... Ar. (ح ص ل) mahsûl, tahkir .. Ar. (ح ق ر) tahkîr, ... vb.

Ayrıca Arapça kökten Türkçe'ye geçmiş kelime kalıplarına ulaşma imkânını sağlamak için, sözlüğün Türkçe bölümünden sonra Arapça harf sırasına göre dizilişin esas alındığı "Arapça Merkezli Alfabetik Fihrist" bölümü konulmuştur. Bu bölümde kelimeler, Arapça sözlüklerde bulunabileceği kök harflerinin altında Türkçe sözlükteki madde başı yazımlarıyla birlikte sıralanmaktadır. Örneğin (ح ك م) kök harfleri altında: "ahkâm, hakem, hakîm, hâkim, hâkimiyet, hekim, hikem, hikemî, hikemiyât, hikmet, hükmen, hükmetmek, hükmolunmak, hükûmet, hüküm, istihkâm, mahkeme, mahkûm, mahkûmiyet, muhakeme, muhkem, müstahkem, mütehakkim, tahakküm, tahkim, tahkimat" kelimeleri yukarıdan aşağıya doğru sıralanmıştır.

Çoğul biçimindeki madde başlarının köken bilgisinde kelimenin teklik biçimi ayrıca belirtilmiştir: ulema çoğul isim. Ar. (ع ل م) ulemâ; âlim'in çoğul biçimi, evlât isim. Ar. (و ل د) evlâd; veled'in çoğul biçimi ...vb.

5. Madde başı veya madde içindeki sözler eğer herhangi bir bilim dalının veya alanın terimi ise bunlar kısaltma ile gösterilmiştir: ant., biy., co., edb., fz., je., hk. kim., mat., ps., sp. vb.

6. Maddelerin anlamlandırılmasında genellikle sözün en yaygın anlamına öncelik verilmiş; sonra mecazî anlam (mec.); daha sonra argo

(arg.) yer almıştır. Ardından o sözün deyimleşmiş veya kalıplaşmış biçimleri, atasözleri, Türkçe ve Farsça eklerle oluşmuş yeni kelimeler ve bunların anlamları alfabetik olarak sıralanmıştır.

7. Sözlerin cümle içindeki kullanımlarını göstermek ve anlamlarına açıklık getirmek için çoğunlukla Türk edebiyatının tanınmış yazarları ve önemli şahsiyetlerin sözlerinden seçme örnekler, tırnak (“...”) içinde verilmiştir. Ayrıca bazı kelimelerde, önemine binaen ayet ve hadis mealleri de örnek olarak verilmiştir.

Örnekler:

Elhak: Gerçekten, hiç şüphesiz, doğrusu: “Sevgiler gurbette büyürmüş elhak / Kalbimi kalbinde bulursun bir bak” -Alim Yıldız.

Kader: Alın yazısı, yazgı: “Ölmek kaderde var, bize ürküntü vermiyor / Lâkin vatandan ayrılışın ıstırapı zor.” -Y. K. Beyatlı. “Kader, beyaz kağıda sütle yazılmış yazı; / Elindeyse beyazdan, gel de ayır beyazı.” -N. F. Kısakürek.

Meçhul: Bilinmeyen, bilinmedik: “Mektuplara çizdim meçhul resmini / Tükendim sevgili gayri gel kaldı.” -Alim Yıldız.

Raşi: Rüşvet veren kimse: “Rüşvet yiyene mürteşi, rüşvet verene de raşi denir.” -B. Felek. “er-Râşî ve'l-mürteşî fi'n-nâr: Rüşvet veren de alan da cehennemdedir.” -Hadîs-i şerîf.

Zina: Aralarında evlilik bağı olmayan kişiler arasındaki cinsel ilişki: “Zinaya yaklaşmayın; Gerçekten o, bir hayasızlıktır ve çok kötü bir yoldur.” İsrâ, 17/32.

Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Sözlüğün bu özelliği, onu güzel sözler antolojisi olarak değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

8. Yapı bakımından birbirine benzeyen ve eş sesler bulunduran birçok kelime art arda gelmektedir. Örneğin, arz (I), arz (II) arz (III); azap (I), azap (II); ihtisas (I), ihtisas (II); ihtiyar (I), ihtiyar (II); izam (I), izam (II); katil (I), katil (II) biçiminde Romen rakamlarıyla birbirlerinden ayrı olarak gösterilmiştir.

Son olarak yazar, dil bilimi ile uğraşanlar için böyle derli toplu bir eser kazandırmıştır. Asırlar boyu devam eden ve devam etmeye mecbur olan (تداخل اللغات) Dillerin karışması konusunda güzel bir örnek teşkil etmiştir. Türkiye’de arzettiği önem bakımında herkesin faydalanacağı bir eserdir. İnsanların günlük hayatta kullandıkları Arapça kelimelerin ne anlama geldiğini öğrenmesini sağlayan bir eser olmuştur.

Uzun yıllar bu eseri hazırlamak için her türlü fedakarlığı göstermiş olan Hamza ERMIŞ’e başarılar dilerim.